

САМООСВІТА

1933

Відділ історичних наук

Ч. 49

ПРИ БИТІЙ ДОРОЗИ

Історія українського народу — IV. частина
(з образками)

Від гетьмана Дорошенка до упадку
української козацької держави

написав

Др. В. ТЕРЕН

ЦІНА 35 гр.

Львів — Грудень 1933

НАКЛАДОМ „САМООСВІТА“

кзоп. з обм. пор. відп.

Відновіть передплату

„Самоосвіти“ на 1934 р.

„Самовсвіта“ буде видавати також в р. 1934 дальші книжки **щомісячно**, щоби своїм передплатникам уможливити здобуття повної освіти по пляну **народніх університетів**.

Річна передплата виносить 3'50 зол.

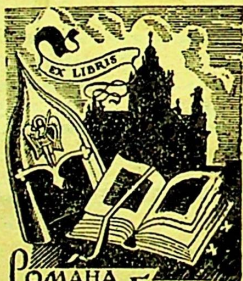
За ті гроші **дістає** передплатник через цілий рік **щомісячно** по одній книжці.

Піврічна передплата виносить 1'80 зол.

**ХТО НЕ ПРИ
НАЙДАЛЬШЕ ДО
НЕ ДІСТАНЕ**

Гроші слати с
500.872. Адреса Р
ЛЬВІВ, вул. Мішке

Жадайте катал
освіти“, яка до
книжкових чисел!

РОМАНА ГЕНИК-БЕРЕЗОВСЬКОГО

ВИДАВНИЦТВО „САМООСВІТА“

основане при співучасті

УКРАЇНСЬКОГО РОБІТНИЧОГО СОЮЗУ

Відділ історичних наук

Ч. 49.

ПРИ БИТІЙ ДОРОЗИ

ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ — IV. ЧАСТИНА

(з образками)

ВІД ГЕТЬМАНА ДОРОШЕНКА ДО УПАДКУ
УКРАЇНСЬКОЇ КОЗАЦЬКОЇ ДЕРЖАВИ

написав

Др. В. ТЕРЕН

Ц І Н А 35 гр.

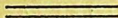
Handwritten signature in red ink

Л Ъ В І В — Г Р У Д Е Н Ь 1933

НАКЛАДОМ САМООСВІТИ“, КООП. З ОБМ. ВІДП.

ЩО Є В КНИЖЦІ?

	стор-
Вступ	3
Боротьба проти Москви і Польщі з допо- могою Туреччини	4
Нова орієнтація на Москву	11
Політика гетьмана Мазепи	13
Москва душить Україну	19
Упадок останньої твердині української свободи — Запорозької Січі	21
Гайдамацькі повстання проти польських панів	29

В С Т У П.

УВАГА! Перед читанням цієї книжки треба ще раз пригадати собі те, що писане в книжці Самоосвіти п. н. „Українська козацька держава“. Також треба пригадати собі те, що тоді діялося в інших державах в Європі (на основі книжки Самоосвіти п. н. „На родині нового люду“)

У відомій стародавній українській пісні співається про нещасну долю тої чайки, що мала своє гніздо при битій дорозі. Цею дорогою товклося багато людей і вони нещасній чайці забрали її діточки — чаєнята:

Ой, біда, біда
Чаєнці небозі,
Що вивела чаєнята
При битій дорозі!

Отака сама була нещасна доля українського народу. Йому прийшлося жити й „виводити своїх дітей“ при битій дорозі, котрою зі сходу мандрували всякі дикі орди (*Печеніги, Половці, Татари, Турки*), а з другого боку — зі заходу й півночі натискали ще через довгі віки сусіди (*Поляки і Москалі*). Для удержання своєї державної волі треба було, щоб *провід* української держави вмів *жертвою особистих інтересів* приєднати до боротьби в обороні української державності *всю народню масу*, бо тоді український народ бувби непобідимим. На жаль, так не сталося. В княжих часах занапастили державну волю наші князі і бояри, бо замість боронити своєї країни перед напором диких орд зі сходу вони самі між собою безнастанно воювали й нищили свій край. Кожний з них хотів мати як найбільшу „волю“ і як

найбільшу особисту користь. З попередньої книжки, з історії України, знаємо, що не вміла сповнити свого історичного завдання також козацька старшина, бо замість в єдності з селянством і міщанством будувати українську державу й боронити її від зазіхань ворогів, вона дбала лише про те, щоби зайняти місце польської шляхти і тим способом відтручувала народні маси від звязку з такою державною владою. Та політика старшини заводила на Україні лише вічну колотнечу, котру використовували сусіди. Дійшло до того, що Польща і Московщина поділилися між собою Україною. З тим розбором України розпочав боротьбу гетьман Петро Дорошенко, який намагався зразу власними силами народу будувати самостійну соборну козацьку державу, а коли це не вдавалося, то він старався досягнути ту ціль при допомозі союзу з Туреччиною, яка тоді була найсильнішою державою в світі. Послухаймо, як Дорошенко провадив тоді державну політику.

Боротьба проти Москви і Польщі з допомогою Туреччини.

Проти розірвання України Московією та Польщею почав боротьбу гетьман Петро Дорошенко. Щоб і собі показати „патріотизм“, також Бруховецький підняв повстання проти московського війська на цілім Лівобережжі. Він сподівався, що Україна забуде про те, що не хто, як він же й віддав Лівобережжя під московську владу. Дорошенко рушив із Правобережної України з військом на лівий бік Дніпра на допомогу Бруховецькому. Як зустрілося військо обох частин України, то проти Бруховецького повстали його власні козаки і він погиб.

Після цього Дорошенко став єдиним гетьманом усієї України. Він мав плян удержати повну незалежність України, але в союзі з Туреччиною. Попередні правобічні та лівобічні гетьмани писалися: такий то „гетьман

Український гетьман Петро Дорошенко (тодішній заграничний портрет).

королівської милости“ або „царського величства“. Гетьман Дорошенко, як правитель незалежної України, підписувався „гетьман Війська Запорозького“. Дуже йому помагав в обороні самостійної України київський митрополит Йосиф Нелюбович Тукальський. Українська церква сподівалася забезпечити свою незалежність від московського патріарха у вільній самостійній Україні. І Польща й Московщина докладали всіх сил для того, щоб зруйнувати те діло, яке почав Петро Дорошенко. За те, що Дорошенко не бажав ні

польської ні московської зверхності, а був супроти Польщі і Московщини „неутральний“, то його називали „неутралистою“, а його прихильників прозивали на Московщині „дорошенками“.

В Чигирині коло гетьмана Дорошенка зібралися найвидатніші українські патріоти того часу. Вони бачили, що Москва й Польща спільними силами виступають проти незалежної української держави і щоб оборонитися від цих противників, звернулися по допомогу до турецького султана.

Турецьке правительство погодилося помагати Дорошенкові проти Москви та Польщі. Довго йшли переговори, поки нарешті турецьке військо рушило на Правобережну Україну, війною проти Польщі. А тимчасом Москва й Польща наробили собі „закутніх гетьманчиків“, які вірно служили цареві й королеві і руйнували всі пляни Дорошенка. Вже в 1668 році, коли Дорошенко, після злуки Лівобережжя з Правобережжям, вернувся до себе в Чигирин, московські агенти підмовили декого з лівобічних полковників, щоб вони відкинулись від Дорошенка і признали царську владу над собою. За цими московськими підшептами пішов також Дем'ян Многогрішний, якого сам Дорошенко призначив був своїм заступником („наказним гетьманом“) на Лівобережжі. Поляки й собі зробили в Умані гетьманом Михайла Ханенка. Ще й третій гетьман з'явився був на Україні: це був Суховій, якому помагали Татари.

Запорозька Січ в цей сумний час Руїни не мала політичного розумного проводу: вона то йшла з Москвою, то з Поляками, і тільки при кінці гетьманування Дорошенка прихилилась до нього. Але вже було за пізно: постійною колотнечею Правобережжя було так зруйноване, що вже не нагадувало й тіні колись многолюдної і багатой країни.

На Лівобічній Україні Демян Многогрішний
гетьманував недовго, тільки чотири роки. Знай-

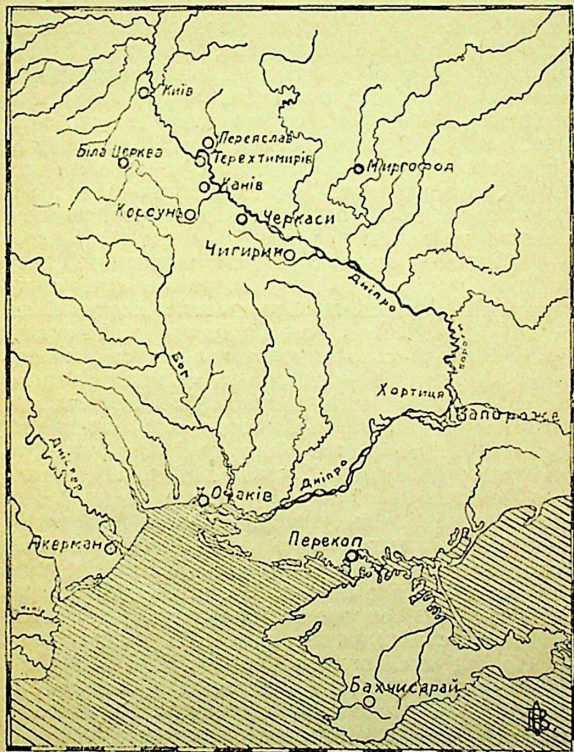
Лівобережний гетьман Демян Многогрішний.

шлися між його старшинами такі, що почали до-
носити на Многогрішного в Москву, неначеб то

він змовляється з Дорошенком проти Москви. Могло бути, що Многогрішний, людина гарячої вдачі, десь сказав накриво слово про московського царя та його воєвод, що вмішувалися в українські порядки. Цим доносам у Москві повірили і через те генеральним старшинам дозволено заарештувати Многогрішного й вивезти його на Московщину. Там українського гетьмана страшенно мучили, щоб він визнав себе „зрадником“. Умер Многогрішний на Сибірі, куди його заслала московська влада. Таку „свободу“ мала Лівобережна Україна під Москвою! На його місце старшина поставила на Лівобережній Україні на гетьманський уряд Івана Самійловича (1672 р.). Він був роду попівського, а Многогрішний був з простих козаків. З цих прикладів бачимо, що на Україні революція 1648 року зробила великі зміни, а саме: знищила на деякий час перегороджі між поодинокими станами — селянством, шляхтою, козацтвом та духовенством. У тодішніх станових державах, що були в цілій Європі, перехід від одного стану до другого був майже неможливий. На Україні, навпаки, люди негербовані, народжені в селянській хаті, могли своїм хистом і заслугами вибитися на найвищі посади в державі.

Гетьман Самійлович хотів зібрати до купи всі українські землі під протекцією московського царя. Йому вдалося прихилити на свій бік Ханенка і той покинув своє польське гетьманування в Умані та перейшов жити на Лівобережну Україну під владу Самійловича. Але Дорошенко стояв при своїй орієнтації і не хотів коритися Москві. В своїх переговорах із Туреччиною Дорошенко досяг того, що турецький султан визнав його права як гетьмана на всіх тих землях, де живе український народ — по Перемишль і Самбір аж до Висли й Німана, на заході й північному заході, і до Сівська й Путівля на північному сході, на межі з Московщи-

ною. Року **1672** прийшло знову на Поділля велике турецьке військо, щоб помагати Дорошенкові проти Поляків. Польща мусіла підписати в Бучаці до-

Мапа середньої України, де зазначені головні історичні місцевості з 17-го віку.

говір, яким зреклася Правобережної України на користь гетьмана Дорошенка. В Москві дуже налякалися Туреччини; московське правительство почало підмовляти Дорошенка, щоб він з Правобічною Україною перейшов під протекцію московського царя. Дорошенко заявляв, що він і без підданства буде в приязних відносинах з московською державою, аби тільки московське військо вийшло з України і визнало його владу, як одного гетьмана, на всій Україні по обох боках Дніпра. Лівобережний гетьман Самійлович був ворогом цих Дорошенкових плянів, бо колиб так сталося, як хотів Дорошенко, то він, Самійлович, мусів би залишити гетьманський уряд.

Тимчасом страх перед Турками минув у Польщі та на Московщині. Ці держави почали війну проти Дорошенка та проти Туреччини і Дорошенкові важко було вдержати союз з Турками та Татарами, бо турецьке військо не шанувало як слід християнських святощів — церков та образів і декуди, як звичайно в ті часи, допускалося насильств над українським населенням. Через такі насильства дуже легко удавалось Полякам і Московцям та їхнім прихильникам на Україні посяти між людністю Правобережної України недовірря до Дорошенка, особливо ж чутками, що ніби Дорошенко перейшов на магометанську віру. Через постійну колотнечу населення на Правобічній Україні кидало свої оселі і тікало на Лівобережжя. Правобережна Україна дуже опустіла. Дорошенко, побачивши руїну всіх своїх плянів, року 1677 передав свої гетьманські клейноти Самійловичу. Самійлович дав слово, що Дорошенко буде жити з родиною на Україні, але московське правительство витребувало Дорошенка в Москву. Дорошенко вмер при кінці 17 століття на Московщині.

Турецьке правительство після упадку Дорошенка надумало поставити гетьманом на Право-

бережжі Юрася Хмельницького, що року 1672 попав був у турецьку неволю. Двічі 1677 і 78 року посилали Турки своє військо з Хмельницьким під Чигирин, де засіла московська залога. Щоб не було вже за що воювати на Правобічній Україні, московське військо зруйнувало зівсім столицю гетьмана Богдана Хмельницького — Чигирин, а остатки правобережної людности були силою загнані на лівий бік Дніпра 1679 року. Турки побачили, що з Юрієм Хмельницьким нічого не вдіють на зруйнованім Правобережжі, помирилися з Московщиною 1681 р. В тім договорі постановлено, щоб турецька границя проходила понад Дніпром. Українські землі між Дніпром та Дністром мали зістатися порожні, незаселені.

Нова орієнтація на Москву.

Самійлович, ставши єдиним гетьманом на Україні, старався годити московському правительству, щоб забезпечити своє положення на гетьманському уряді. Так, на бажання московського царя і проти волі українського духовенства, було віддано українську православну церкву під владу московського патріярха 1685 р.; в цій справі Самійлович дуже поміг московському правительству. На Правобережній і західній Україні, що лишалася під Польщею, перехід української церкви під московську владу викликав велике замішання. Польське правительство всяким способом мішало Українцям західної України зноситися з Лівобережною Україною та Києвом, як осередком православної церкви і столицею митрополита. Після того, як київський митрополит визнав над собою владу московського патріярха, на західній Україні поширилася унія (греко-католицтво).

Гетьман Самійлович, як і Дорошенко, хотів скасувати договори, якими Москва та Польша роз-

ділили Україну. Він доказував московському цареві, що було б дуже легко всі українські землі зєдинити під протекцією московської держави, а під фактичним володінням гетьмана Самійловича. Самійлович хотів також прилучити до своєї Гетьманщини Слобідську Україну. Але московське правительство було рішучо проти злуки українських земель. хочби й під протекцією московського царя. Зєдиненій Україні Москва мусіла б дати ширші

Російський цар Петро І.

права. А тимчасом московське правительство мало на думці зівсім скасувати остатки автономного устрою України і ждало для цього тільки вигідної хвилини. Московське правительство вважало, що воно, взявши тільки половину України, лекше дасть собі раду з українськими „зрадниками“, коли на Правобережжі будуть панувати Поляки. Гетьман Самійлович, хоч який був льояльний до мо-

сковського правительства, не міг миритися з тою думкою, що Україна має бути й на далі розділена. Особливо ж він був ворогом польсько-московського союзу. Про це в Москві знали й були невдоволені на Самійловича за його особливі погляди. 1687 року Самійлович мусів іти разом з московським військом у похід на кримських Татар. Самійлович був проти цих походів, уважав їх непотрібними. Тому, що походи проти Татар були неуспішні, начальник московського війська князь Голіцин звернув вину за невдачі на Самійловича, який, мовляв, був „зрадник“. Між козацькою старшиною знайшлося чимало таких, що не любили Самійловича

за його самовладну й горду вдачу та за його по-турання своїй рідні, яка дуже збагатилася за його урядування. Ці старшини не піддержали свого гетьмана перед московською клеветою, що ніби він „зрадник“, а ще помогли Голіцину його скинути. На місце Самійловича вибрано 1687 р. Івана Мазепу. Мазепа дав Голіцинові доброго хабаря, щоб той поміг йому дістатися на гетьманський уряд.

Політика гетьмана Мазепи.

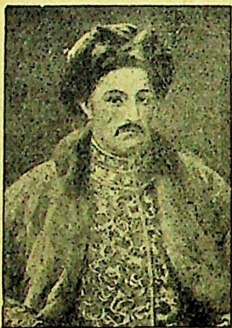
Кожного разу, коли так насильно скидали гетьманів на Лівобічній Україні, московське правительство ставило козацьким старшинам нові вимоги й умови, щоб зменшити права Гетьманської України. В Москві намірялися український народ ослабити культурно, змішати з московським народом, особливо ж старшину козацьку на Україні з московськими боярами та дворянами. Через те, наприклад, при виборі гетьмана Мазепи в

Гетьман Іван Мазепа (шведський портрет).

договірних „статях“ записано постанову, що українське правительство не ставити ме перешкод для того, щоб Українці женилися з Московками.

Московське правительство чим далі то більше обкрюювало права України, як автономної держави. Зате воно допомагало козацькій старшині в її клясових інтересах, підтверджувало права „значних людей“ на володіння маєтностями й селянами. Козацький стан хотіло українське гетьманське правительство перевернути в замкнену групу шляхотських землевласників, на

Гетьман Мазепа (образ
Куриласа).

зразок польської шляхти та московських дворян з „підданими“ (селянами), що мали даремно робити в маєтностях цих нових панів.

Гетьман Мазепа більше двадцяти років свого перебування на гетьманським уряді піддержував наміри козацької старшини до збагачення коштом селянства та нищих верств козацького війська.

Ставши гетьманом з московською допомогою (проти свого попередника) Іван Мазепа стався все робити так, щоб московське

правительство було ним задоволене. Він посилав українське військо на війну туди, де хотіла Москва, не шкодив давати московському правительству грошей, зібраних з податків на Україні. Ця велика угодливість Мазепа до Москви дала причину до повстання, яке спробував був підняти Петро Іваненко Петрик в перші роки гетьманування Мазепа. Петрик був до 1690 року старшиною генеральної військової канцелярії у Мазепа. Він з деякими іншими старшинами, що були

невдоволені на Москву, задумав почати війну проти Московщини, в союзі з кримським ханом. Петрик казав, що Мазепа — перший ворог України, що він продався Москві. Року **1692** Петрик склав договір із Кримом, як гетьман Війська Запорозького, на тих умовах, що Україна по обох боках Дніпра має бути єдиним князівством українським, самостійною державою. Петрик проголошував у своїх універсалах — відозвах до українського народу таку політику української держави: „Коли тепер дасть нам Господь Бог Всемогучий вибитись зпід ярма московського, то як самі хочете, такий між собою порядок учините, щоб ви мали таку волю, якої заживали ваші предки за Хмельницького“. Але Петрикові не вдалося підняти ширших народніх мас на Україні на повстання. Ті старшини, що з ним були в змові, відцуралися Петрика, як побачили, що до нього окрім Татар пристала тільки „сірома убога“ з Січі Запорозької. В 1696 р. Петрика вбито і рух до повної української державної самостійности згнобили Москалі при помочі Мазепа.

Гетьман Мазепа був чоловік добре освічений. Він давав щедрі жертви на школи, на будівлю церков і т. и. Мазепу між духовенством та козацькою старшиною шанували, як добродія і покровителя освіти на Україні. Але між селянами та між рядовим козацтвом гетьман Мазепа не мав прихильности. Його не любили за те, що він дуже йшов на руку московському правительству і також за потурання „новим панам“ — козацькій старшині, яка не тільки вільних селян примушувала до панщини, але також робила утиски над рядовими козаками; відбирала у них землю і обертала їх у селян. Кого любили в народніх українських масах за часів Мазепа, так це Семена Палія. Ще й досі на Україні співають пісню:

„Пише, пише вельможний Мазепа
Та до Палія листи:
Приїдь, приїдь, Палію Семене,
Та на бенкет до мене...“

Палій був отаманом над козаками на Правобічній Україні, в Хвастівщині, Білоцерківщині і в других місцевостях Київщини та Поділля.

Шведський король Карло XII,
союзник України.

Ціле Правобережжя постановлено в договорах між Польщею, Московією та Туреччиною залишити пустим, незаселеним. Але вже за гетьмана Самійловича українська людність з Лівобережжя верталася на правий бік Дніпра і там творила свою козацьку організацію з сотниками й полковниками на чолі. Палій хотів прилучити Правобічну Україну до Лівобережної Гетьманщини і просив Мазепу, щоб він клопотався про це перед московським правительством.

Але Москва була проти злуки українських земель, не хотіла порушувати своїх договорів з Польщею. Мазепа мав дальші пляни прилучити Правобережжя до своєї Гетьманщини, але він боявся великої Палієвої слави на Україні: тому зрадливо запросив Палія до себе, заарештував його й віддав московській владі з доносом, що Палій є проти Москви! Палія заслано на Сибір 1704 року.

Козацьку Правобічну Україну Мазепа задержав

під своєю владою до кінця свого гетьманування і ніяк не хотів віддавати цих земель Полякам.

Мазепа надіявся, що йому вдасться покірністю й лояльністю до Москви забезпечити собі гетьманський уряд до смерті. Як не старався Мазепа годити московському цареві Петрові I, але все не чув себе твердо на гетьманським уряді. Московське правительство порядкувало на Україні по своєму. Цар Петро мав навіть один час плян — поставити на Україні правителем замість Мазепи одного Англієця, а козацьке військо скасувати. Мазепі та близьким до нього людям із козацької старшини здавалося, що московсько-шведська війна дасть добру нагоду, щоб скинути московську владу над Україною. 1708 року шведський король Карло Дванадцятий розбив своїх ворогів у Польщі і рушив походом проти царя Петра. На Україні думали, що Шведи подоліють Москву, а тоді Україна без страху перед московською силою стане незалежною державою. Серед українських освічених людей тоді була вже досить закріплена ідея української державної самостійности. Це видно з тодішнього письменства (славний Літопис Величка). Сам Мазепа довго вагався, чи бути вірним для царя, чи стати на зівсім самостійне становище. Тому народня маса не знала, чого він властиво хоче. Вкінці він рішився на союз з Шведами. Але шведська армія була невелика, прийшла вона на Україну несподівано для гетьмана Мазепи. Українське військо Мазепа мусів перед цим післати на поміч цареві. Ледве з 4000 козаків перейшов Мазепа на сторону Шведів. Московське військо негайно захопило майже всю Гетьманщину і кривавими карами над українською людністю не дало поширитися повстанню на Україні проти московської влади. Але все ж більша частина козацької старшини пішла за Мазепою до Шведів. Цар Петро наказав тим українським старшинам, що були

з московським військом, вибрати нового гетьмана — це був Іван Скоропадський. Хоч з Мазепою пішла проти Москви також Січ Запорозька, але московське військо було душе за Шведів та за українських козаків, які станули при Мазепі. Річ у тім, що частина козаків не вірила Мазепі і його покликав до бою проти Москви, бо цілими роками бачила його вірну службу для Москви, котрій він зрадливо навіть видав народнього героя Палія. Селянські маси, притиснені козацькою старшиною, також не виказували запалу до Мазепи. Так то неправильною політикою Мазепа не зумів зєднати цілого народу до одного чину, бо сам він його розєднав.

До повстання проти Москви пристала одностайно ціла Запорозька Січ під проводом свого кошового Костя Гордієнка. Кость Гордієнко був щирим українським патріотом. Він послідовно і завзято боронив українську свободу і за це його поважали всі Запорожці. Передтим кошовий Гордієнко ворогував з Мазепою, бо уважав його прислужником Московщини тай крім того не любив його за те, що він заводив на Україні шляхотські порядки. Але коли Мазепа виступив проти Московщини і перейшов у союз зі Шведами, тоді помимо всіх дотеперішних провин Мазепи всетаки Гордієнко з цілим Запорожжам прийшов в допомогу йому і Шведам проти московського царського війська. Пам'ятаймо, що Гордієнко, — це найсвітліша постать цих часів в історії України.

29 червня 1709 року сталась нещаслива для Українців та Шведів битва з московським військом під Полтавою. Після цього гетьман Мазепа помандрував з своїми старшинами й козаками та з шведським королем в Бесарабію, що була тоді під турецьким пануванням. Дехто з цих старшин потім, повіривши

московським обіцянкам, вернувся під царську владу, але майже всіх таких легковірних „мазепинців“ цар тяжко покарав. Після смерти Мазепи в Бендерах українські козаки - емігранти вибрали собі р. 1710 нового гетьмана Пилипа Орлика. При виборі Орлика на гетьманський уряд козацьке військо постановило з ним умову, що надалі, коли вдасться вернутися на Україну, то гетьман буде тричі на рік скликати в своїй столиці виборних людей від козацьких полків і з ними буде радитися про всі державні справи. Але ця, як на той час, розумна демократична конституція української козацької держави так і зісталась лише на папері. Гетьман Орлик більше як 30 років жив на чужині, все шукав союзників, які б допомогли визволити Україну зпід московського ярма. Але всі його надії пропали марно. Сам Орлик умер далеко від рідного краю.

Москва душить Україну.

А тимчасом на Гетьманщині Москва приборкувала все більше права й вільности української старшини. Гетьман Іван Скоропадський був плоский, безвольний чоловік. На Гетьманщині цар поставив на страх „зрадникам - мазепинцям“ кілька полків московського війська. Українська людність мусіла платити великі податки й давати натурою для удержання цих московських „консистентських“ полків.

Разом з тим московське правительство тисячами посилало українських козаків у далекі північні країни та на Кавказ. Там козаки мусіли копати канали, робити кріпости і це все робили безплатно. Багато - багато тисяч Українців загинуло тоді від голоду й недуг на чужині, на чужій роботі. Про ці часи співається в пісні про козака молоденького, що поїхав з України на вороному коні:

„Як поїхав в Московщину,
То там і загинув.
Свою рідну Україну
На віки покинув...“

(Про це читайте також поему Шевченка —
„Сон“)

Московська влада руйнувала українське народне господарство, щоб легше було панувати над зубожілим українським народом. Московський цар, наприклад, звелів українським купцям возити товари за кордон тільки через Московщину, через Петербург і навіть через Архангельск над Білим Морем на далекій півночі і не дозволяв Українцям торгувати стародавнім звичаєм через Данціг та Шлезьк. І не тільки податками й усякими здирствами Москва руйнувала Україну: також культурні сили Москва брала з України до себе. По добрій волі, ганяючись за грішми, а часто й з наказу царської влади українські учені покидали свою країну і перебиралися на Московщину. Так дуже багато учених Українців пропало для українського народу. Видатні українські учені, малярі, будівничі й інші віддали свої знання й хист на службу російській державі.

На Україні московські генерали випрохували й загрозами вимагали від Скоропадського великі маєтності, особливо ж землі „зрадницькі“, що належали тим українським старшинам, які пішли на чужину з гетьманом Мазепою.

При кінці гетьманування Скоропадського московський цар Петро Перший надумав зівсім скасувати гетьманський уряд на Україні. За гетьмана Скоропадського цар та його генерали порядкували на Україні, як хотіли, навіть призначали на полковницькі уряди на Україні Москалів. Але московському правительству було ще й цього мало. Цар хотів зівсім стерти слід з державних прав України.

1722 року цар призначив „малоросійську колегію“ із шістьох московських офіцерів. Ця колегія стала найвищою владою на Україні. Вона мала право збирати податки на Україні, приймати скарги від української людности на урядових осіб і на самого гетьмана. Заводячи „малоросійську колегію“, московський цар писав публично, що він це робить ніби для оборони козаків та селян перед зловживаннями козацької старшини: „щоб малоросійський народ не мав ні від кого утисків як неправедними судами, так і насильствами від старшини“. Цим способом Москва хотіла придобритися до українських народніх мас і за їх згодою завалити автономію України. На ділі показалося, що

Наказний гетьман Павло Полуботок.

„малоросійська колегія“ завела ще й більше безправство й насильство над українським народом.

1722 року гетьман Скоропадський умер. Цар Петро не велів вибирати нового гетьмана, а доручив тимчасом цей уряд чернігівському полковнико-

ві Павлові Полуботкові, як наказному гетьманові. У всіх справах Полуботок і генеральна старшина мали питатися поради й дозволу „Малоросійської Колегії“.

На Україну цар післав ще більше московського війська, яке їло український хліб і нічого за це не платило. Ще більше козаків висилало московське правительство на „каналські роботи“ на північні болота. Тільки за 6 років від 1721 до 1725 року загинуло в далеких походах і на земляних роботах в Московщині не менше як 20.000 українських козаків! Наказний гетьман Полуботок пробував завести нові ліпші порядки в українських судах, щоб московське правительство не мало причини вмішуватися в українські справи. Це було Петрові дуже не до вподоби; він викликав Полуботка в Петербург і звелів його заарештувати. Там у тюрмі Полуботок і загинув 1724 р.

Як сказано, московське правительство дуже зручно використовувало для себе клясову боротьбу на Україні — між козацькою старшиною та простими козаками й селянами. Сам же цар давав „грамоти“ козацьким старшинам на маєтності з млинами, сіножатями й селянами — „підданими“; але від цих українських старшин - скоробогатьків, московське правительство вимагало, щоб вони були покірні цареві. А як ні, то Москва починала підбурювати проти козацьких старшин нищі верстви українського суспільства на Україні і цим примушувала вищі верстви української козацької держави до послуху собі. Один московський міністер за уряду царя Петра І. писав, що через таку московську політику на Україні „полковники й старшини опинилися з підданими (селянами) у великій незгоді“. Після смерти царя Петра І. московське правительство взяло на увагу прохання українських полковників та генеральних старшин і дозволило вибрати нового гетьмана. Росія тоді саме готувалася до війни з Туреччиною та з Кримськими Татарами, і царське правительство боялося, щоб невдоволені Українці не передалися до Турків. На кримській землі в Олешках в той час перебу-

вала Січ Запорозька. Після руйни Січі московським військом 1709 р. Запорожці визнавали за свого гетьмана Орлика. Орлик жив тоді в Туреччині і вів переговори з Турками й Французами про похід проти московської держави для відновлення самостійної України. Щоб заспокоїти Україну, російське правительство зменшило було податки на Україні і скасувало „Малоросійську Колегію“. 1727 року вибрано на гетьманський уряд старого Д а н и л а А п о с т о л а. Права українського гетьмана були зменшені і російське правительство через свого резидента (посла) при гетьмані могло вмішуватися в українські справи. Також і за гетьмана Апостола Україна мусіла годувати московські полки, поставлені на лежах по селах. Гетьман Апостол зробив реформи в українських судових порядках, щоб Москва не могла встрявати в судівництво на Україні. Також запровадив загальний перегляд прав козацької старшини на володіння землею. Бо козацькі старшини відбирали у рядових козаків та селян землю та прилучали до своїх маєтностей. Це давало привід російським царям вмішуватися у внутрішні справи України і вист.вляти себе як „оборонців“ українського простого народу перед старшинськими утисками.

За гетьмана Апостола вернулася зпід татарської влади на Дніпрові Пороги Січ Запорозька. За царя Петра I. було Запорожців під татарською владою кілька десятків тисяч, нові втікачі масами приходили до них із Гетьманщини — сподівалися війни проти Росії. Як став гетьманом на Україні Апостол, то Запорожці почали клопотатися, щоб російське правительство дозволило їм вернутися на старі свої „вільности“ по обох боках Дніпра. 1734 р. Запорожці покинули Татар і переселилися на Базавлук коло Дніпрових Порогів. Але Січ мусіла підлягати не українському гетьманові, а начальникові московського війська, що було на Укра-

іні. Після смерті Апостола 1734 р. російське правительство не дозволило Українцям вибирати нового гетьмана. Призначено нову колегію — з трьох Українців та трьох Росіян. Головою колегії і всевладним правителем України був призначений Росіянин. З Петербурга — російської столиці — голові колегії був наказ старатися, щоб український народ при-

*Graf Kirill Grigorjewitsch Rasumowski.
Rus. Kaiserl. Cammer Herr, Præsident der
Acad. der Wissenschaften, Obrist Lieut. von
der Kaiserlichen Leib-Garde, Feld Herr
der Legion, und Statthalter von Klein-Russien.*

Гетьман Кирило Розумовський

викав до російського правління, та щоби навіть касувати народне ім'я України, а замінити його назвою Малоросія, бо в той спосіб думала російська влада винародовити Українців.

Під російським правлінням Лівобережна Україна була дуже застрахана насильствами й самоволею московських начальників і не могла боротися за свої права.

Зівсім несподівано й випадково гетьманська влада була відновлена на Україні р. 1750. Російська цариця Єлисавета полюбила одного Українця козака Олексія Розумовського і, послуховавши його поради, дозволила вибрати на Україні гетьмана. Українська козацька старшина знала, що цариця хоче бачити на гетьманському уряді мо-

лодшого Розумовського — Кирила і вибрала його „вільними голосами“, як тоді писалося.

Тому, що гетьман Розумовський мав велику силу в Петербурзі через свого брата Олексія, Україна мала деякі полегкості в податках. Січ За-

Російська цариця Катерина II.

порозька була передана під команду українського гетьмана. За уряду Розумовського був остаточно упорядкований суд на Україні. В основу українського судівництва покладений був так званий Литовський Статут: збірник законів на Литві й на Україні ще з часів перед революцією Богдача Хмельницького. Козацька старшина — полковники, сотники, бунчукові та значкові товариші вважали за зразок суспільного устрою для України п а н-шизняний лад в шляхотській Польщі та на Московщині.

Так відновлено на Гетьманщині право Литовського Статута, в яким закони ставлять на перше

місце вигоду шляхотського стану. Українські козацькі старшини старалися доказувати, що їхні предки були шляхтичі, і для того часто фальшували всякі документи про свій родовід. Самому гетьманові Розумовському, синові простого козака вигадали були предків шляхтичів Рожинських.

Р. 1764 цариця Катерина скасувала на Україні гетьманський уряд, причепившись до того, що деякі українські полковники хотіли подати до російського правительства прохання, щоб гетьманський уряд і надалі був у роді Розумовського. Скинувши Розумовського з гетьманського уряду, цариця віддала Україну під управу нової „малоросійської колегії“. Ця колегія складалася з чотирьох Українців і чотирьох Росіян. Але в дійсності всю владу над Україною мав призначений із Петербурга голова цієї колегії російський генерал Румянцов. Російське правительство знало, що українська козацька старшина лася на титули й уряди та на гроші, і тому старалася задовольнити маєткові інтереси вищої верстви на Україні, щоб відтягти її від політичних справ, від думки про оборону державного українського права. Так російська влада заборонила українським селянам переходити від одного землевласника — пана до другого — і цим зробила селян на Україні такими невільниками, як і в Росії. Українське старшинство дістало від цариці підтвердження на володіння маєтностями. Багато державних українських земель подаровано також усяким зайдам, особливо ж Росіянам, „байстрюкам Єкатери́ни“, як писав Шевченко, та царициним любовникам. Козацьким старшинам російське правительство дало в році 1785 права російського дворянства (шляхти), українське козацьке військо було перетворене на російських „карабінерів“ 1783 р. Ще перед тим р. 1781 була скасована полкова управа на Україні і генеральний суд. Геть-

маншину розділено на троє намістництв і заведено на Україні такі самі порядки, як у звичайних російських губерніях. Новопечені „благородні дворяни“ з козацької старшини забували на російській державній службі не тільки про потоптані права української держави, але вже стидалися й цуралися навіть мови того народу, з якого вони вийшли.

На Правобічній Україні під Польщею „панська“ мова була польська, а на Лівобережжі „панською мовою“ стала російська.

Упадок останньої твердині української свободи— Запорозької Січі.

Року 1775 прийшов кінець і для Січі Запорозької. Російське правительство й панство ласим оком дивилося на багаті землі Війська Запорозького по обох боках Дніпра. Сусідство з Січчю було не вигідне також для нової поміщицької класи на Україні, бо невдоволені на панщину селяни тікали на Запорожжя і жили там, як вільні люди. В самій Січі ввесь час ішла боротьба між старшинами та убогими козаками — „сіромою“. Старшинам не подобалося те, що в Січі що року вибирали кошового отамана, писаря і інших начальників. Тому вони просили російське правительство призначити для Січі кошового отамана. Через цей занепад запорозького народоправства російське правительство легко могло вмішуватися в січові справи. Цариця Катерина II, післала своє військо на Запорожжя, яке зруйнувало Січ 16 червня 1775 р. Запорозькі землі російське правительство щедро роздавало російським панам, які населяли Степову Україну селянами на кріпацькому праві. Так знищила була Московщина останню твердиню української сво-

боди, початків народоправства і рівності. Український народ дуже жалував за Січчю і склав багато пісень, в яких оспівує кінець Січі. Ось як представляє народній спомин завзяття Запорожців в обороні Січі перед Москалями:

Позволь, батьку отамане,
Нам на башті стати!
Не допустим Москалеві
Січі руйнувати.

Не дозволиш з мушкетами, —
Позволь з кулаками!
Нехай піде наша слава
Поміж лицарями!

А знову в другій пісні так оплакує народ упадок Січі:

Ой, не гаразд, Запорожці,
Не гаразд вчинили:
Степ широкий, край веселий
— Тай занапалили!

Хоч Січ була зруйнована для того, щоб було знищене й „саме імя запорозьких козаків“, але Запорожці не хотіли, щоб січове товариство загинуло. Багато Запорожців помандрувало на турецьку землю. Там в устях Дунаю вони заложили Січ під турецькою владою. Щоб переманити Запорожців із Туреччини, російське правительство заснувало 1783 р. „Чорноморське військо“, якому дало землі над рікою Кубаню, на Північному Кавказі. Задунайська Січ пробула під Турками до 1828 р. Того року підчас російсько-турецької війни Задунайська Січ перейшла на російський бік. Ці січовики були прилучені потім до Чорноморського війська на Кубані. Нашадки Запорожців — кубанські козаки були вже цілком під командою призначених російським правительством начальників.

Гайдамацькі повстання проти польських панів.

На Правобічній Україні після поразки Мазепи й Карла шведського під Полтавою запанувала Польща. Польська держава скасувала тут козаччину. Польські пани кликали селян відусіль на „слободи“, і таким чином ця спустошена земля була скоро заселена. Хоч панщина тут була зівсім мала, як рівняти з панщиною в західній Україні, але українська людність і проти малої панщини бунтувалася. Повстання проти панів було легко робити на Правобічній Україні, бо під боком було ще тоді Запорожжя. Запорожці помагали цим повстанцям, яких називали тоді Г а й д а м а к а м и. Гайдамацькі повстання мали тим більшу силу, що вони йшли під прапором боротьби проти чужонаціональної влади і в обороні православної віри. Гайдамацькі повстання проти польської панської влади переходили з Наддніпрянщини на західну Україну — на Волинь та в Галичину. 1734 р. на Поділлі вибухло повстання проти польської влади під проводом козака Верлана. Верлан кликав українських селян творити козацькі полки і з ними поширив повстання аж до Бродів і під Львів.

Гайдамацькі рухи не мали ясної, виразної політичної стежки. На Правобережжі, зруйнованім протягом 17 століття, не було кому як слід керувати цим рухом. Гайдамацькі ватажки, замість того, щоб творити самостійну вільну державу без хлопа і без пана, просили московське правительство прийняти Правобічну Україну під владу російських царів. А російське правительство ще посилало своє військо на поміч Полякам, щоб задавити українське повстання! Ці надії на „православногo царя“ завели Гайдамаків не один раз. В 1768 році, підчас так званої „Коліївщини“, під проводом Максима Залізняка й Івана Гонти, були

поширені фальшиві „золоті грамоти“, ніби від російської цариці Катерини до повстанців. Це повстання української людности було задавлене ро-

Гайдамаки в лісі слухають співу кобзаря.

сійським військом. Польське панство з московською допомогою жорстоко карало українську людність за це повстання. В народній памяти збере-

глося закляття до наших днів: „бодай тебе Кодня не минула“. В селі Кодні на Волині після задушення Коліївщини 3 роки засідала судова польська комісія, яка засудила тисячі людей на смерть. (Про ті часи з народніх споминів створив велику поему *Шевченко* п. н. „*Гайдамаки*“. Прочитайте цю поему ще раз при тій нагоді!)

Протягом 17 та 18 століття на Правобережній Україні майже вся українська шляхта зпольщилась. Також українське міщанство здебільшого прийняло польську мову й звичаї. Після розділів Польщі між Росією, Австрією та Прусією в кінці 18 віку більша частина українських земель перейшла до Росії. Хоч тепер над українським народом замість держави польської запанувала держава російська, то з того доля народу не перемінилася на гіршу. Ось як співав тоді наш народ про зміну своєї державної долі, порівнюючи її до двох хмар:

Наступила чорна хмара,
Настала ще й сніга.
Була Польща, була Польща
Тай стала Росія!

Галичина була року 1772 прилучена до Австрії. 1774 року під австрійську владу перейшла також українська Буковина, що належала ранше до молдавської держави. Закарпатська Україна з давніх віків належала до Угорщини. На великому протязі України від Карпат аж до Дону й Кубані запанувала при кінці 18 століття самодержавна російська та австрійська влада.

Такто українська провідна верства козацької старшини не сповнила свого історичного завдання: вона не вміла поставити на задній плян своїх приватних інтересів і особистих амбіцій, а на передній плян — справ цілого народу та його держави. Навпаки, та старшина через своє самолюбство ослабила з нутра українську державу і вона

впала жертвою своїх сусідів. Україну тоді стрінула така доля, як у тім самім часі Польщу, котру через лакімство і себелюбство шляхти також розібрали сусіди (Австрія, Росія, Прусія): На 100 років скорше впала чеська державність. Під цим оглядом Україна, стративши свою державність, не була виїмковим явищем.

В кінці 18-го століття українська нація стала бездержавною, „неісторичною“. На нашій землі „історію“ творили чужі держави — Росія і Австрія та чужі пануючі кляси — шляхта московська, польська, мадярська та винародовлена своя.

Як наша нація наново пробудилася до історичного життя, про це буде мова в окремій книжці „Самоосвіти“.

Контрольні питання.

По докладнім прочитанні цієї книжки дайте відповідь на такі питання:

1) Яку політику заступав Петро Дорошенко? Чому він пізніше заключив союз з Туреччиною? Чому самостійна політика Дорошенка не мала успіху?

2) Яка була політика гетьмана Самійловича?

3) Чому московська влада підпирала клясові інтереси козацьких старшин? Чому Москва з другого боку удавала, що готова боронити українського селянства?

4) Котрий діяч за часів Мазепи є найсвітлішою постаттю нашої історії?

5) Чому за Мазепою не пішла вся народня маса? Коли була битва під Полтавою?

6) Як душила Москва Україну? Коли скасовано українську гетьманщину? Коли зруйновано Січ? Куди пізніше пішли Запорожці?

7) Що знаєте сказати про гайдамаків?

8) Чому при кінці 18-го віку при українським народі лишилося лише селянство? Що сталося з нашими вищими верствами?

В кожній хаті своя бібліотека!

Видавництво „ГРОМАДА“ має на складі такі дешеві книжки, які кожний свідомий селянин і член Т-ва „Каменярі“ повинен мати в себе дома:

I. Гарне письменство.

Лесь Мартович — Стрибожий дарунок зол. 0'60, Денис Лукіянович — Гість з Заборіжжа зол. 1'00, Яр. Чорнобривий — Пани і люде зол. 1'20, Євген Яворівський — Денікініяда У. Г. А. зол. 0'50. О. Білозерський — Панцину відвоювали зол. 0'30, Петро Таборенко — (сценка) Смерть Комісаря зол. 0'20, І. Блажкевичева — В мамин день (песа) зол. 0'30.

II. Як політично освідомлюватися?

Право Народу (програма У. С. Р. П.) зол. 0'30, Др. К. Коберський — За єдність у трудовому народі зол. 0'30, — Господарська політика зол. 0'30, К. Пушкар — Націоналізм зол. 2'50, М. Драгоманів — Віра й громадські справи зол. 0'30, Гр. Наш — Соціалізм та селянство 0'15, М. Спільчанин — Як боронити селянську працю? зол. 0'40, О. К. Мицюк — Селянство і економіка большевизму зол. 2'00, — Індивідуалізм українських хліборобів зол. 0'15, — Земельні реформи на Україні зол. 0'15, М. Галуцинський — Одиниця і громада зол. 0'15, Вол. Дорьшенко — Шевченко й його громадські думки зол. 0'15, П. Р. Сосенко — Сьогоднішні форми державности зол. 0'15, Що таке Селянська Спілка зол. 0'15, — З історії терору зол. 0'15, — Всенародне право на землю України зол. 0'15,

III. З різних галузей знання.

М. Кордуба — Простір і населення України зол. 0'15, М. Шимонович — Зелений Клин, (Нова Україна) зол. 0'80, Др. Раковський — Які люде живуть на нашій землі зол. 0'15, Ом. Терлецький — Кінець світа 0'15, Др. О. Тисовський — Мир і війна у мурашок зол. 0'15, Др. І. Куровець — Здоровля хати, обійстя і села зол. 0'15, Вол. Дорошенко — Іван Франко зол. 0'30, М. К. — Про обезпечення худоби зол. 0'30, В. Воробець, Б. Волинець — Про помічні погної

Полекші для купуючих.

Всі книжки гарного письменства разом коштують зол. 2.70, політичного змісту зол. 5'00, з різних галузей знання зол. 2.00.

Хто купить усі 32 книжки, той платить тільки 7'80 зол. разом з порученою пересилкою. Хто купує 10 книжок після свого вибору, той дістає 25 проц. опусту від поданої ціни. Полекші дістає тільки той, хто пришле гроші з гори. За післяплатою книжок не висилаємо.

Адреса: Кооп. „Громада“ Львів, Міцкевича 7. Гроші слати чеками Самоосвіти ч. 500.872 або Громадського Голосу 500.950.

Почтове зложено гуртом. Pocztaowa opłata zapł. guszałtem.

**Не є освіченою людиною той,
хто не читав творів світових і українських
письменників!**

Видавництво „САМООСВІТА“ видає від березня
1933 р. окрім популярно-наукових книжок також

ТВОРИ КРАСНОГО ПИСЬМЕНСТВА

п. н.

Найкращі Оповідання

Що місяця виходить одна книжка історичних повістей, описів подорожей, театральних пєс, оповідань зі сучасного життя, взагалі найкращі та найцікавіші зразки всесвітнього та рідного письменства.

Передплата річно за 12-ть книжечок виносить 3 зол., а за 6 книжечок 1'60 зол. разом з пересилкою; для Америки 70 центів, для всіх інших країв 4'50 зол.

Окремі книжки по 30 грошів.

Надсилайте негайно передплату на чекове conto ч. 500'872 з допискою на середині чека: „НАЙКРАЩІ ОПОВІДАННЯ“.

Адреса редакції: ЛЬВІВ, МІЦКЕВИЧА 7.

Доси вийшли: 1. Страх в лісах Індії, 2. Огонь умер! 3. Між чорними людьми в Африці, 4. Давні люди і звірі, 5. Українець на тім світі (І. Франка), 6. Борці за волю (з бурської визвольної війни). 7. Козацька дитина (М. Вовчка). 8. Панцирний поїзд „Стрілець“ — з визвольної війни, 9. Козацька любов — історична драма.

Домагайтеся по всіх книгарнях!

Редагує колегія: Др. К. Коберський, Інж. І. Лучишин, Др. М. Стахів, проф. Е. Яворовський. — Реклямації недержаних книжок слати на адресу: Адміністрація „Самоосвіти“, Львів, вул. Міцкевича 7. — Відповідальний за видавництво: Др. К. Коберський.